

Tasnádi István

ZÁGONI ARANKA GYÖRGY PÜSPÖKI TEVÉKENYSÉGE¹

Zágoni Aranka György püspöki tevékenységének vizsgálata több szempontból elősegítheti és árnyalhatja a korszakkal kapcsolatos korábbi kutatásokat. Míg az életével foglalkozó eddigi munkák elsősorban rövid vázlatát igyekeztek adni az életrajz legfontosabb eseményeinek, addig jelen tanulmány a szakmai tevékenységre koncentrálnak. Ennek lényege nem az életpálya lineáris rekonstrukciója, hanem különböző témakörök vizsgálata, amelyek meghatározták szolgálatát, és amelyeket döntései által ő maga is befolyásolt. Ezáltal Zágoni Aranka György életének egy olyan oldalát ismerhetjük meg, amely érthető módon eddig kimaradt a kutatók látószögéből, mégis szerves részét képezi a róla alkotott tudásunknak.

Másodszor a tanulmány segít hiteles képet alkotni a korabeli erdélyi református egyházzal és társadalomról. Míg főleg a későbbi kutatás által bejáratott képek jól ismertek – az elnyomott egyház küzdelme a katolikus hatalmi túlerővel szemben –, addig a történelemtudomány állandó kérdése, hogy a kortársak ezt hogyan élték meg és értékelték, valamint hogy nagyobb távlatból tekintve mi az, ami ebből kiállja az objektivitás próbáját. Fontos, hogy a 18. századról alkotott tudásunkat ne 19–20. század fordulóján megfogalmazott ítéletek köré építsük, hiszen ez sem a szakmaiság kritériumának nem felel meg, sem újabb releváns következtetésekhez nem vezet. Ebben a leginkább az lehet a segítségünk, ha vizsgálatunk középpontjában korabeli források állnak, amire jelen tanulmány is törekszik.

Harmadszor a püspöki szolgálat vizsgálata alapját képezheti egy nagyobb intézménytörténeti munkának. Míg a 18. századi református egyház működésének jogi alapjait egész pontosan ismerjük (kánonok, az állammal való viszonyt szabályozó dokumentumok), ennek gyakorlatba ültetéséről alig született tudományos munka. Az egyes témakörökkel foglalkozó tanulmányok ugyan igyekeznek tisztázni a kutatási területük szempontjából fontos részleteket, például a püspök szerepét a kérdésben, de továbbra is hiányzik egy olyan összefoglaló munka, amely átfogóan tárgyalná a püspöki tisztség szerepét az egyházban. Egy ilyen munka megszületéséhez azonban több egyéni életrajz vizsgálatára van szükség, amire jelen dolgozat is vállalkozik.

Zágoni Aranka György 1765 és 1767 között volt az Erdélyi Református Egyház püspöke. A rendelkezésére álló rövid idő ellenére több jelentős kérdésben

¹ A szerző az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíjasa. Jelen tanulmány ezen ösztöndíj keretén belül jött létre.

is állást foglalt. Ezek részben külső, az állam irányából támasztott követelések megválaszolását célzó, részben pedig belső, az egyházszervezet irányítását elősegítő ügyek, amelyek szemléletesen ábrázolják azokat a kihívásokat, amelyekkel az egyház a császárnő uralkodásának második felében kellett szembenézzen.

Ennek feltérképezésében elsődleges forrásként a Főkonzisztórium levéltára szolgál, amely több autográf levelet is tartalmaz Zágoni Aranka Györgytől. Püspöki tevékenységét tematikus alfejezetekben mutatom be. Ez segíthet abban, hogy a későbbiekben több hasonló szempontú mikrokutatást követően világosabb képet kapjunk mind a püspöki tisztség korabeli szerepéről, mind az akkori egyház szervezeti felépítéséről.

MEGVÁLASZTÁSA²

Az Erdélyi Református Egyházban 1726 után a püspöki tisztség betöltése a *successio* elve alapján történt:³ az aktuális főjegyző lett a püspök, míg a generális zsinat új főjegyzőt választott.⁴ Zágoni Aranka Györgyöt az 1760-ban, Magyarigenben tartott közsszinat tette meg főjegyzővé. Az alkalom különlegessége, hogy ekkor egyben püspököt is választottak Verestói György személyében, mivel mind Borosnyai Lukács János korábbi püspök, mind Szatmári Pap Zsigmond főjegyző rövid időn belül veszítették életüket.⁵

Míg Verestói György többségi támogatottsága világos, Zágoni Aranka György megválasztásának szabályszerűsége kétségeket hagy maga után. A főjegyzői tisztségre ugyanis Dési Lázár György 29, Zágoni Aranka György 23, Bod Péter 17, Lisznyai Incze Ferenc pedig 7 szavazatot kapott, azonban ezeket összeadták a püspökségre leadott voksokkal, ahol Zágoni Aranka a második legtöbb, 19 szavazatot kapott, ezért őt nevezték ki az említett tisztségre.⁶ Mivel az utóbbi lépés egyáltalán nem magától értetődő, és nem is ismerünk ehhez hasonló eljárást, ezért feltételezhetjük, hogy a döntés mögött főúri akarat állhatott. Bod Péter megjegyzése szerint két „érdemes, tanult, idős, jó előjárót” választottak az egyház élére.⁷ Dési Lázár György öt évvel később maga is főjegyző, majd két évre rá az Erdélyi Református Egyház püspöke lett.⁸

² Az alfejezet szövege megegyezik TASNÁDI István: *Út a püspökség felé – Zágoni Aranka György pályaképe* című tanulmány három bekezdésével.

³ SALAMON József: *Successio és képviselet az Erdélyi Evang. Reform. Superintendentiában*, Pest, Engel és Mandellon Nyomdája, 1861, 3–6.

⁴ A *successio* elvének rövid történeti összefoglalását l.: TASNÁDI István: *Verestói György élete*, magiszteri dolgozat, Kolozsvár, 2021, 25.

⁵ Ua.

⁶ BOD Péter: *Gellius Transilvanicus*, in: Buzogány Dezső – Dáné Veronka – Kolumbán Vilmos József – Ósz Sándor Előd – Sáros Gábor (szerk.): *Erdélyi református zsinatok iratai, 1715–1770. II.*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016, 353. (továbbiakban ERZsI II).

⁷ Ua.

⁸ Uo., 399, 414.

Zágoni Aranka György a püspöki tisztséget 1765 márciusától, Verestói György halálától kezdve töltötte be, mivel a *successio*-elv értelmében nem volt szükség másodszeri megválasztásra, a főjegyző automatikusan a néhai püspök helyére léphetett. Hivatalba való beiktatása a Marosvásárhelyen tartott generális zsinaton történt, 1765. június 20-án.⁹ A császárnőtől kapott megerősítő oklevele értékes kortörténeti dokumentum az Erdélyi Református Egyház és az állam viszonyával kapcsolatban.¹⁰

KONFLIKTUSOK A BÉCSI UDVARRAL

A házassági esküformula

1764-ben az uralkodó elrendelte a református házassági esküformulából az „amíg tisztaságban marad” (donec in puritate permanserit)¹¹ kitétel törlését, mivel abban túlságosan könnyű válóokot látott.¹² Ahogy az Zágoni Aranka esperesi tevékenységét vizsgálva is megállapítható, valóban a paráznság volt az egyik leggyakrabban felhozott érv a házasság felbontását kérvényezőők körében. Pokoly József szerint Verestói György püspök ugyanezen évben kihirdette a rendeletet a Főkonzisztórium jóváhagyásával, mindenféle komolyabb ellenállás tanúsítása nélkül.¹³

Zágoni Aranka György a tisztség megöröklését követő első levelében útmutatást kért a Főkonzisztóriumtól, hogy mitévő legyen ebben a kérdésben.¹⁴ Ő is említi, hogy „ama sok jó emberek szíveket borzasztó clausula már publicáltatott”, de szerinte gyors megoldást kell találni a helyzetre, különben ezután hasonló módon kényszeríthetik őket fontos hittételek megváltoztatására: „mit akarnak tollálatni szent vallásunk essentialis részeiből, ezen az úton csak egy mandatum kell, és valamit akarnak, véghez viszik.”¹⁵

A Főkonzisztórium válaszlevelében egyértelműsítette, hogy a volt püspököknek nem volt sem „auctoritassa” sem „facultassa” arra, hogy hittételekkel kapcsolatos döntéseket egyedül hozzon meg.¹⁶ Az „auctoritas” arra vonatkozik, hogy ez

⁹ Uo., 399.

¹⁰ Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka György-gyűjtemény, 253-as fond, 51-es jelzet. A szöveg átírt és bevezető tanulmánnyal ellátott változata elérhető: TASNÁDI István: Zágoni Aranka György püspökségét megerősítő császári oklevél, *Ljmbus–Magyarságtudományi Forrásközlemények* 19(2022), 715–721.

¹¹ *ERZSI II*, 392.

¹² Ugyanezt a nézetet osztja Kovács Kálmán Árpád, amikor a református válási procedúrát „botránnyosan könnyűnek” nevezi. KOVÁCS Kálmán Árpád: *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években*, Szeged, METEM, 2018, 173.

¹³ POKOLY József: *Az Erdélyi Református Egyház története III.*, Budapest, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, 1904, 109.

¹⁴ Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (továbbiakban FőkonzLvt) 1765/6, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1765. március 25.

¹⁵ Uo.

¹⁶ FőkonzLvt 1765/6, Expeditionis protocollum VI, 686–688. A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1765. április 21.

a mindenkori generális zsinat hatáskörébe tartozott, ezért hasonló súlyú módosítást csak a legfelsőbb döntéshozó testület hagyhat jóvá, a „facultas” pedig érdekes megvilágításba helyezi Pokoly azon állítását, miszerint a kihirdetés a Főkonzisztórium beleegyezésével történt. Ennek értelmében utasították a püspököt, hogy a következő generális zsinaton tárgyalják meg az ügyet, ahol igyekezzenek megfogalmazni egy folyamodványt az uralkodóhoz – idézve az érveiket alátámasztó bibliai helyeket –, amelyben kéri, hogy a református egyház elfogadott tételei közé tartozóként ismerje el ezt is, meghagyva őket az eddigi szokásukban. Az elkészült dokumentumot küldjék meg a Főkonzisztóriumnak, akik azt elfogadják terjeszteni a megfelelő fórumon. A zsinatra küldött képviselőik utasításában ugyanezt az előírást ismételték meg.¹⁷

A Marosvásárhelyen tartott generális zsinat valóban tárgyalta a kérdést, de a „discursus és consultatio” ellenére nem jutottak semmilyen eredményre.¹⁸ Emiatt felkérték a Főkonzisztóriumot, hogy lehetőség szerint keressenek valamilyen megoldást az ügyre, mert „félő, hogy az ilyenekben való halogatás végtére veszedelmes lészen”. Mivel a zsinat legközelebb egy év múlva ült ismét össze, érthető, hogy a Főkonzisztóriumban látták a gyors és hatékony cselekvés lehetőségét.

Az aposztázia-rendelet

1751-ben született meg az aposztázia- és vegyesházasság-rendelet, amely büntetést helyezett kilátásba a katolikus hitet elhagyóknak, valamint szigorította a más felekezetűekkel kötött házasság feltételeit. Előzménye egy 1727-ben, III. Károly által kiadott rendelet volt, amely szintén büntetést rendelt el az áttérő katolikusoknak, noha ezt akkor nem hajtották végre. Az 1740-es években Klobusitzky Ferenc püspök sürgette ennek gyakorlatba ültetését, a Gubernium kezdetben halogatta az állásfoglalást. Végül a Ministeralkonferenz döntése alapján a katolikus hitet elhagyókat a hitszegés (perjurium) büntetésével kellett súlytani, ami a tanúskodásból és felperességből való kizárással, valamint a hivatalképesség elvesztésével járt. Emellett előírták, hogy protestáns lelkész vegyesházasságot csak a katolikus püspök engedélyével köthet.¹⁹

Halmágyi István naplójának 1765 decemberéből származó bejegyzéséből kiderül, hogy a rendelet végrehajtása ekkor a protestánsok részéről komoly aggályokat vetett fel. Míg a királyi rendelet előírta, hogy az ítélet kihirdetése előtt az ügyet fel kell terjeszteni az uralkodóhoz, addig „sűrű panaszok” érkeztek, hogy a vádlottakat „ante citationem fogdossák, tömlöczözik, vexálják”. Ráadásul több esetben olyanokat is elfogtak, akikre a törvény nem vonatkozott, mivel csupán a szüleik voltak katolikusok, ők maguk sohasem. A gróf Teleki László által képvi-

¹⁷ FőkonzLvt 1765/9, Expeditionis protocollum VI, 689–691. A Főkonzisztórium levele Radák István és Székely Ádám küldötteknek, 1765. április 21.

¹⁸ FőkonzLvt 1765/23, I: ERZsI II, 399.

¹⁹ KÖPECZY Béla (szerk.): *Erdély Története három kötetben II.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 1025.

selt panaszra a katolikus püspök azt válaszolta, hogy a bíróság feladata megállapítani, hogy büntetést érdemel-e valaki, ő maga pedig nem gondolja, hogy „annyira vexáltatnának”, mivel mindenhol vannak református assessorok a táblán, akik azok pártját fogják, jogtalanság esetén pedig panaszt tettek volna.²⁰

Az udvarhelyszéki tábla ekkor beérkező kérdése szintén arra utal, hogy gondok akadtak a végrehajtás területén. Elmondásuk szerint a Guberniumtól azt az utasítást kapták, hogy az ítéletet azonnal hajtsák végre, míg a királyi rendelet előírja a felsőbb megerősítés szükségességét. A Főkönyvisztórium kimondta, hogy az utóbbi alapján kell eljárni, valamint pontosította a büntetés mértékét: aki csak egyszer váltott vallást, és visszatért, azt nem kell felelősségre vonni, míg a visszatérni nem hajlandókat, illetve a katolikus vallást többször elhagyókat súlyosan meg kell büntetni. Végül helyet adtak a gróf Teleki László által megfogalmazott panasznak is, és megparancsolták, hogy „az afféle személyek iure conveniáltassanak és semmiképen ne vexáltatassanak”. Halmágyi szkeptikusan nyilatkozott arról, hogy ez tényleges változást fog-e hozni, és lejegyezte egy abrudbányai férfi esetét, akinek a feleségét már két hónapja jogtalanul fogva tartották.²¹

Ennek fényében érthető, hogy a Főkönyvisztórium 1766. február 2-án kelt levelében miért utasította a püspököt arra, hogy egyházmegyére lebontva vegye számba azokat a reformátusokat, akiket aposztáziával vádolnak. Itt három kategóriát említenek meg: *relapsusok* – azok, akik reformátusként születtek, katolizáltak majd visszatértek, *deficiensok* – azok, akik más vallásúnak születtek és neveltettek, de áttértek reformátusnak, valamint olyanok, akiket ugyan katolikus pap keresztelt, de ők maguk sosem, csupán valamelyik felmenőjük tartozott a katolikus egyházhoz. A kimutatásban kérték, hogy jelezze a püspök, kit, hol és kinek a parancsából tartanak fogva, valamint hogy a harmadik kategória esetében, amelyre nem érvényes a rendelet, történt-e már jogi lépés a szabadon engedésük érdekében.²²

Halmágyi István naplójában 1766 májusában említi ismételten, hogy a reformátusok panasszal éltek a jogtalan bebörtönzések miatt – a decemberi rendelet tehát valóban nem érte el a kívánt eredményt. Itt már konkrét számokat is találunk: Küküllő vármegyében 8, Kézdivásárhelyen pedig előbb 9, majd 4 embert fogtak el, olyanokat is, akikre nem vonatkozott a rendelet (a már említett harmadik eset). A szöveg nem utal arra, hogy a panaszt már a püspök összesítő jelentése alapján fogalmazták-e meg, de a kimutatások pontossága miatt feltételezhetjük, hogy ha csak részben is, de felhasználhatták azt.²³

²⁰ SZÁDECZKY Lajos (kiad.): *Halmágyi István naplói*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1906 (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból 4.), 226–228.

²¹ Uo.

²² Főkönyvisztórium 1766/2, Expeditionis protocollum VI. 723. A Főkönyvisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 2.

²³ Szádeczky: *Halmágyi*, 253–254.

PÉNZÜGYI KÉRDÉSEK

Zágoni Aranka György Főkonzisztóriummal folytatott levelezése alátámasztja azt a megállapítást, miszerint a püspök a rendelkezésére bocsátott birtokoknak „hasznélvezője és korlátozott hatáskörű intézője” volt.²⁴ A Geleji-kánonok szövege ezt így fogalmazza meg a püspök kötelességeinél: „az intézmények javaival hűségesen gazdálkodjék, a javakkal való sáfárkodásáról pedig adjon számot”.²⁵ Kétéves szolgálata alatt a legtöbb ilyen típusú kérdés a borosbocsárdi javadalom kapcsán merült fel, ami végül egy tulajdonjogi perbe torkollott.

Elsőként a püspök jelezte a Főkonzisztóriumnak 1766. február 7-én kelt levelében, hogy a birtok nagyon elhanyagolt állapotban van: az épületek olyan romosak voltak, „hogy csak egy óráig is rettegés nélkül abban nem lakhatni”. Emellett „erőhatalommal vagy csalárdsággal” olyannyira megcsonkították a birtokot, hogy lassan nincs ki dolgozzon a kaszálón és a szántón. Noha ő személy szerint mindent megtett a helyzet jobbítása érdekében, azt írja, hogy „sem az Isten, sem az emberek törvénye tőlem nem kívánhatja”, hogy „egyedül csak magam költségesen fáradozzak”, ezért kéri a kormányzó testület segítségét.²⁶ Válaszában a Főkonzisztórium biztosította támogatásáról a püspököt, és megkérték, hogy az ő költségükön keressen valakit, aki jogi úton képviselni tudja az ügyet, mivel ő maga amúgy is távol lakik a helyszíntől.²⁷

A későbbi levelezésből derül ki, hogy a helyzet csak súlyosbodott: az egyház arra kényszerült, hogy bizonyítsa a birtok fölötti tulajdonjogát, különben végleg elveszítheti azt. Mivel itt a Ghillányi-hagyatékból származó földekről van szó, amelyeknek az átvétele körül is heves vita alakult ki,²⁸ széles volt az érintettek köre, akiket mozgósítottak az ügy feltárása érdekében: levelet írtak a Bethlen család több tagjának, Eleknek, Gergelynek, Györgynek és Lászlónak, hátha van náluk valamilyen bizonyító erejű dokumentum;²⁹ felkérték a püspököt, hogy ő is folytassa a kutatást;³⁰ valamint utasították a bécsi ágenst, Tűri Sámuelt, hogy képviselje az ügyet az uralkodó előtt.³¹ Zágoni Aranka György egyetlen szerződést talált, amelynek talán hasznát vehették: Apafi Anna és Tofeus Mihály szerződésének másolatát 1679-ből, amely szabályozta a birtok egyházi kézbe kerülésének részleteit.³² Tűri Sámuel 1767. február 13-án írt levelében arról biztosította őt, hogy

²⁴ Tasnádi: *Verestói György*, 28.

²⁵ BUZOGÁNY Dezső (ford.): *A Geleji-Kánonok*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 71–72.

²⁶ FőkonzLvt 1766/8, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. február 7.

²⁷ FőkonzLvt 1766/8, Expeditionis protocollum VI. 729–731. A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 23.

²⁸ BOD Péter: *Smirnai szent Polikárpus*, Nagyenyed, 1766, 114–128.

²⁹ FőkonzLvt 1766/66, Expeditionis protocollum VI. 814–815. A Főkonzisztórium levele Bethlen Elek, Gergely, György és László részére, 1766. december 3.

³⁰ FőkonzLvt 1766/66, Expeditionis protocollum VI. 815–816. A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. december 3.

³¹ FőkonzLvt 1766/66, A Főkonzisztórium levele Tűri Sámuelnek, 1766. december 3.

³² FőkonzLvt 1766/87, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. szeptember 18.

mindent megtesz az ügy érdekében,³³ de a püspök ennek eredményét nemsokára bekövetkezett halála miatt már nem láthatta meg.

Ezenkívül csak kisebb fajsúlyú pénzügyi kérdések merültek fel Zágoni Aranka György püspöksége során: a Főkonzisztórium felkérte, hogy Magyarfrátára is keressen az adminisztráció végzésére alkalmas személyt, mivel az ottani állapotok sem voltak kielégítőek,³⁴ valamint fennmaradt az 1765-ös évi kincstári jövedelem nyugtája, és az 1766-os állami juttatás átvételének részletei.³⁵ Saját anyagi helyzetéről egyetlen levelében ír, amelyben kérte a püspöki megerősítésért fizetendő díj megtérítését. Elmondása szerint eddig alig volt bármiféle bevétele, mivel a jövedelme felét elődje özvegyének adta, egy részét árváknak szánt szülő vásárlására fordította, a fennmaradt összeg pedig elkelt „szép gyermekeimnek tanítatásokra és ruházatjokra és magam tisztességes sorsomra”. Ekkor még nem tudhatta, hogy kicsivel több mint egy év múlva valóra válik, de előrevetítette, hogy halála esetén árváinak szüksége lesz az igényelt összegre, hiszen vannak közöttük még „nevetlenek és félszegek” is.³⁶

ADMINISZTRATÍV ÜGYEK

A püspöki tisztség értelemszerűen olyan adminisztratív feladatok ellátásával is járt, amelyek a teljes egyházat érintették. A kánon megfogalmazásában a hozzá tartozó egyházközségek és iskolák „Isten igéjének rendelkezése és az egyházi törvények előírása szerinti igazgatása és kormányzása” a püspök kötelessége.³⁷ Mivel az egyházi rend fenntartását célzó legtöbb intézkedése szorosabban kötődik más tárgyalat alfejezetekhez, itt csak a tisztán adminisztratív jellegű ügyeket mutatom be.

A tisztség friss betöltésekor mindenkor kérdés volt a püspöki láda állapota, illetve új tulajdonoshoz kerülése. Mivel Verestói György élete végéig a Kolozsváron professzorként kapott lakásában maradt,³⁸ Zágoni Aranka György nem kellett messzire utazzon az átvételhez. A Főkonzisztóriumnak levélben jelezte, hogy a „püspeki ládát a könyvekkel és benne lévő levelekkel egyetemben” megkapta, noha még nem volt ideje belenézni esperesi teendői miatt.³⁹ Halálakor fia, ifj. Zágoni Aranka György rendezte a dokumentumok és a hivatalviseléshez szükséges tárgyak sorsát: a zsinat időbeli közelsége miatt a „pecsétet, protocollumot, és ha mit egyebet szükségesebbnek ítélek” már a halálesetet követő második nap „illendő securitas alatt” elküldte a főjegyzőnek, a püspöki archívumhoz tartozó további

³³ FőkonzLvt 1767/36, Túri Sámuel levele Zágoni Aranka Györgynek, 1767. február 13.

³⁴ FőkonzLvt 1766/8, Expeditionis protocollum VI. 729–731. A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 23.

³⁵ FőkonzLvt 1767/1, Zágoni Aranka György levele Tamási Mihály guberniumi tagnak, 1767. január 13.

³⁶ FőkonzLvt 1766/8, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. február 7.

³⁷ Buzogány: *A Geleji-Kánonok*, 71.

³⁸ Tasnádi: *Verestói György*, 27.

³⁹ FőkonzLvt 1765/6, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1765. március 25.

dolgokat („levelek és instrumentumok”) pedig rendbe szedte és „hites emberek előtt” bepecsételte és bepecsételtette.⁴⁰

A Főkonzisztórium emellett több ízben bírta meg a püspököt különböző összesítő jegyzékek elkészítésével. Elsőként a bécsi ágensnek való gyűjtést szerették volna átláthatóbbá tenni azáltal, hogy minden esperest felkértek, gyülekezetekre lebontva írják meg, hol mennyi pénz gyűlt össze erre a célra, a lelkészeket pedig utasították, hogy kérjenek nyugtát a pénz átadásakor. Kiemelik, hogy ennek oka nem a bizalmatlanság, hanem sokkal inkább motiválni szeretnék a gyülekezeteket az adakozásra. A püspök feladata a folyamat elrendelése, koordinálása és ellenőrzése volt.⁴¹

1766 februárjában szintén Zágoni Aranka Györgyöt bízták meg azzal a feladattal, hogy összesítse, hol, mióta és milyen jogon szed adót az egyház (privilegium által biztosítva, a földesúr engedélyével, vagy csak a szokásjog alapján). A jegyzőkönyv nem részletezi azt, hogy erre miért volt szükségük, de joggal feltételezhetjük, hogy vagy államilag rendelték el az összesítést, vagy a borosbocsárdi ügyhöz hasonló eseteket szerették volna megelőzni.⁴²

Emellett felkérték a református egyháztagok számának összesítésére is. Ezzel kapcsolatban a püspök utasítást kért arra nézve, hogy nevekkal ellátott listát várnak el tőle, vagy csupán számadatokat, mivel sokféle conceptusa van „dirib-darabokban”, és nem tudta, hogyan összesítse azokat.⁴³ A Főkonzisztórium válaszában meghatározta, hogy családonként kell történnie az összeírásnak, amelyet egy dokumentumba kell összesíteni egyházmegyénként („Diocesis Generalis Suma”), és abból elég lesz egy kivonatot („Extractus”) felküldeni. Egyúttal sürgették a püspököt, hogy igyekezzen mihamarabb elkészíteni a kért kimutatást, mivel más felekezetek már megtették ezt, és féltő, hogy büntetést kapnak a késedelem miatt.⁴⁴ Az összeírás tehát ez alkalommal is állami előírásra történt.

VIZITÁCIÓ

A vizitáció a korabeli egyház törvényhatóságaként működött, két szinten: egyházmegyei, valamint generális vizitáció formájában. Feladata az egyházi élet ellenőrzése volt, amely magába foglalta az adminisztrációt, az egyházfegyelem és a gazdasági ügyek vizsgálatát.⁴⁵ Vizitációt csak a világi hatóságok engedélyével, ún.

⁴⁰ FőkonzLvt 1767/47, ifj. Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1767. június 10.

⁴¹ FőkonzLvt 1765/6, Expeditionis protocollum VI. 686–688., A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1765. április 21.

⁴² FőkonzLvt 1766/2, Expeditionis protocollum VI. 723–724., A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 2.

⁴³ FőkonzLvt 1766/8, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. február 7.

⁴⁴ FőkonzLvt 1766/8, Expeditionis protocollum VI. 729–731., A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 23.

⁴⁵ A vizitáció intézményének részletes bemutatását l.: Ósz Sándor Előd: *A vizitáció az Erdélyi Református Egyházban a 16–18. században*, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, 2022 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 29.).

vizitációs mandátummal lehetett végezni, amely egyben biztosította a végrehajtáshoz szükséges infrastruktúrát is.⁴⁶

Zágoni Aranka György a püspöki tisztség átvételét követően már első levelében jelezte azon igényét, hogy szeretne vizitációt tartani, ami korábban Verestói György erőtlensége miatt elmaradt, noha ez a „hit és kötelesség ellen” való, és „nagy károkkal” járt az egyházközségekre nézve. Ezért kérte a Főkonzisztóriumot, hogy az első zsinat alkalmával emlékeztethesse az egyházmegyéket a vizitáció fontosságáról a miheztartás végett,⁴⁷ amit jóvá is hagytak.⁴⁸

Későbbi levelében így írt az egyház általános helyzetéről: „mert én megvallom, annyi rendtelenségeket hallok mindenfelé, hogy szégyellem és sajnálom az igaz fundamentomon épült szent vallásunknak az idegenektől való káromoltatását”. Ezzel az indokkal kért vizitációs mandátumot, hogy a szükséges lépéseket meg tudja tenni a jobbítás érdekében.⁴⁹

Zágoni Aranka György püspöksége során egyetlen komoly fegyelmi ügy merült fel, mégpedig az ótordai gyülekezet kapcsán, amely szemléletes példája mind a korabeli vizitációnak, mind egy olyan egyházon belüli konfliktusnak, amely a legfelsőbb hatóságok beavatkozását vonta maga után. Ezt leszámítva egy alkalommal említette a püspök, hogy „Háromszéken és másutt” is szeretne vizitálni,⁵⁰ valamint egyszer utasította őt a Főkonzisztórium, hogy intse meg a fogarasi gyülekezetet a vásárbírákkal való enyhe bánásmódjuk miatt.⁵¹

Az ótordai gyülekezet kapcsán először Zágoni Aranka György 1766. november 11-én kelt leveléből derül ki, hogy valami gond volt az egyházközségben. A püspök „keseredett szívvel” tájékoztatta a Főkonzisztóriumot arról, hogy az eklézsia „veszedelméhez közelítő állapotba vagyon, melyben káros a halogatás, mert igen nagyra nevededett ottan a szakadás, annyira, hogy felthetünk sokakat, ha halad az orvoslás, a hittől szakadástól”. Azt javasolta, hogy a kivizsgálás ne perrel, hanem generalis vizitáció által történjen, ahol mindkét fél előadhatja a maga érveit. Hogy pontosan mi okozta a nehézséget, arra abból következtethetünk, hogy a püspök milyen kérdések megválaszolását remélte a vizitációtól: „a curatorba, vagy a többibe vagyon-e a hiba? Maga tulajdon hatalmából tette és vetette-e ki az egyházfiakat?” Továbbá milyen bevételei vannak a gyülekezetnek, azt mire költötték, és miért nem fizették ki az alkalmazottakat.⁵²

⁴⁶ Uo., 55–58.

⁴⁷ FőkonzLvt 1765/6, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1765. március 25.

⁴⁸ FőkonzLvt 1765/6, Expeditionis protocollum VI. 686–688., A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1765. április 21.

⁴⁹ FőkonzLvt 1766/66, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. november 11.

⁵⁰ FőkonzLvt 1766/66, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. november 11.

⁵¹ FőkonzLvt 1766/2, Expeditionis protocollum VI. 723. A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. február 2.

⁵² FőkonzLvt 1766/66, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1766. november 11.

Az eset kapcsán fennmaradt az 1766. december 4-én kelt vizitációs engedély, a Patens Mandatum Visitor, amely a maga nemében ritka kortörténeti forrás.⁵³ Ósz Sándor Előd 16–18. századi erdélyi vizitációról írt könyvében összesen nyolc mandátumról számol be, amelyek közül a legkésőbbi 1720-ból származik.⁵⁴ Az ótordai gyülekezet vizitálását lehetővé tevő engedély ennél majdnem fél századdal későbbi, így nem csupán kiegészíti az igencsak kis számú pátensek sorát, hanem egyben rálátást biztosít egy eddig ilyen szempontból kevésbé feltérképezett időszakra, a 18. század második felére is. Latin nyelvű bevezetője az Ósz Sándor Előd által csoportosított mandátumok második típusára hasonlít, amely röviden utasítja a világi hatóságokat az együttműködésre.⁵⁵

A magyar nyelvű szövegrész a vélt sérelmek felsorolásával kezd: sok fogyatkozást sejt a református egyház „rész szerint a Tanítóknak erkölcselenségek és professiojok ellenére való vélekedések, rész szerint azon hallgatóknak az eklézsia javainak illetlen magok kezekhez kaparítása, s ususokra lett fordítása miatt”. Az engedély továbbá leírja, hogy a püspök hivatala szerint jár el, majd részletezi a vizitáció célját – „az hibák és fogyatkozások correkciója”. Szemléletessége miatt ezt teljes terjedelmében idézem: Zágoni Aranka György superintendens az engedélyt avégre kapta,

„hogy a reformata ecclesiáknak parochialis és schola házaknak proventussait, legátumit és bonumit, szántó földeit, kaszáló réteit, vagy egyéb appertinentiáit kikereshesse. Az ecclesiának parochialis és schola házak[na]k lehető építésekben hátra állókat illendőképben adigálhassa és a renitensek ellen anomadvertállhasson. Ha valamely erkölcstelen egyházi személy, praedicator, vagy schola mester exorbitansnak deprehendáltatnék, az ollyant senki patrociniuma nem használván pro mensura delicti poenaztathassa és valahol egyházhoz vagy scholához javandó jövedelem pénz s akármi egyéb proventus egyháziaknál vagy külsőknél, városokban, vagy falukban lakó személyeknél lészen, azok tartozzanak minden esztendőnként arról a megírt superintendensnek számot adni.”

Csutak Ferenc ügye ugyan nem vizitációhoz köthető, de egyházfegyelmi vonatkozása miatt röviden érdemes szót ejteni róla ezen a helyen. Neve már Verestői György püspöksége alatt ismert volt az egyház legfelsőbb fegyelmezési fórumain, mivel a zabolai gyülekezetből való elmozdítását úgy akadályozta meg, hogy a világi hatóságok segítségéhez folyamodott. Egyenesen Adolf Nikolaus Buccow, Erdély katonai parancsnoka járt közben az érdekében, amit azzal érdemelt ki, hogy igen hatékonyan kiállt a határország Mária Terézia által elrendelt felállítása mellett, hívei pedig fegyverletétellel fenyegettek, ha nem hagyják meg a papjukat. A generális zsinat ugyan először jóváhagyta az elmozdítását elrendelő parciális zsinati döntést – anélkül, hogy a külső segítségért való folyamodást felrótták volna neki – fél év

⁵³ FőkonzLvt 1766/66, Vizitációs engedély Zágoni Aranka György püspöknek.

⁵⁴ Ósz: *A vizitáció*, 56–57.

⁵⁵ Ua.

múlva azonban „racionális okokra” hivatkozva mégis elrendelték, hogy maradjon Zabolán lelkésznek.⁵⁶

Az eset sok szempontból hasonlóságot mutat azzal, ami 1766-ban, Zágoni Aranka György püspöksége alatt történt. Ekkor a főhadivezérség nyújtott be panaszt a Guberniumhoz Csutak Ferenc kapcsán, aminek nyomán a Főkonzisztórium utasította a püspököt, hogy mozdítsa el a lelkészt egy „ide künn való” egyházmegyébe, „holott azon végbéli katonaságtól távol legyen”, az át helyezést pedig rögtön hajtsák is végre. A döntés „pro scissis omnibus exceptionibe rationibus item et argumentis” született. A levél egyértelműen jelzi, hogy az ügyet az tette fontossá és sürgetővé, hogy „a kir[ályi] felség szolgálata is benne forog”, ezért külön kérték, hogy az egyházmegye értesítse őket a végrehajtásról.⁵⁷

A püspök 1767. április 24-én kelt levelében mégis arról számol be, hogy „nagy örömmel” vette a hírt báró Bánffy Farkastól, hogy a Gubernium megváltoztatta korábbi döntését és meghagyta Csutak Ferencet zabolai lelkésznek. Ennek miérettét nem részletezi, noha a korábbi esetből kiindulva feltételezhetjük, hogy az érintett ismét bevetette kapcsolatait a maga érdekében. A püspök öröme ugyan lehet valódi az ügytől való megszabadulása miatt – hiszen egy ilyen esetben különösen kellemetlen lehetett eljárni –, tetteinek indoklása már gyanúsabb. Saját elmondása szerint a megtett lépésekkel „csak arra néztem, hogy atyáiképpen megintetvén, mások is egyszersmind azon példával, magoknak sz[ent] hivataljok s a circumstantiákhoz illendő accomodatiojára taníttassanak”.⁵⁸ Ez valóban példaértékű pásztori magatartásra utal, azonban az ügy sokkal inkább egy politikai konfliktus lenyomataként értékelhető, mint a püspök lelkigondozói aggodalmának példajaként.

ZSINATOK

Zágoni Aranka György püspöksége során két generális zsinaton elnökölt – 1765-ben Marosvásárhelyen, valamint 1766-ban Küküllőváron. Mindkét zsinat döntéseiről viszonylag részletes feljegyzések állnak rendelkezésünkre, így püspöki tevékenységének ezen része jól feltérképezhető.

A Marosvásárhelyen tartott zsinat egy kérdés kivételével (a házasságkötési eskü módosítása) alkalmi ügyeket tárgyalt. Ahogyan azt már a korábbi fejezetben láthatuk, ezzel kapcsolatban nem jutottak döntésre, ezért kérték a Főkonzisztóriumot, hogy legjobb belátásuk szerint járjanak el. A zsinaton beiktatták Zágoni Aranka György püspököt, valamint megválasztották főjegyzőnek Dési Lázár Györgyöt. A küldöttek jelentése csupán annyiról számol be, hogy ez pluralitate votorum történt, nem említi sem a további jelölteket, sem a szavazatok számát.⁵⁹

⁵⁶ Tasnádi: *Verestói György*, 34–36.

⁵⁷ FőkonzLvt 1766/59, Expeditionis protocollum VI. 809–810, A Főkonzisztórium levele Zágoni Aranka Györgynek, 1766. november 23.

⁵⁸ FőkonzLvt 1767/36, Zágoni Aranka György levele a Főkonzisztóriumnak, 1767. április 24.

⁵⁹ *ERZSI II.*, 399.

Kemény Gergely és Bánffy Mária perével kapcsolatban felkérték a Főkonzisztóriumot, hogy keményebben lépjenek fel a vallását megváltoztató nő ellen, különben félt, hogy egyre többen próbálják meg büntetésüket áttérés által megúszni.⁶⁰ A zsinat továbbá közvetített a marosszéki esperes és a marosvásárhelyi egyháztanács vitájában,⁶¹ valamint felszólította Bánffy Farkas örökösait, hogy az elhunyt apjuk által a szegény papokra hagyományozott 5000 forintot adják át.⁶² A zsinat alkalmával 12 lelkészt szenteltek fel, köztük két academicust.⁶³ A küldöttek szerint a szokásnak megfelelően folytak további „feles dolgok”, melyek nem érdemesek külön említésre.⁶⁴

Az ezt követő generális vizitáció fegyelmi és pénzügyi kérdéseket tisztázott. Elrendelte, hogy aki nem jelenik meg az esperes hívására a parciális zsinaton, az 12 forintot, aki pedig a püspöknek nem engedelmeskedik, 24 forintot fizessen büntetesként, aki pedig háznál szeretne házasodni, az két máriást fizessen ezért.⁶⁵

Az 1766-ban tartott küküllővári generális zsinat Zágoni Aranka György által írt meghívóját teljes terjedelmében ismerjük.⁶⁶ Végül három fontosabb ügyet tárgyalt a gyűlés. Az első a kolozsvári egyházmegye nyolc lelkészének próbálkozása, hogy ha az esperest nem is lehet, de legalább a jegyzőt félreállítsák tiszttségéből. A jegyzőkönyv alapján ehhez hamis bizonyítékokat is szereztek, azonban ez kiderült a vizsgálat során, ezért keményen megfédették az összeesküvőket és megbékéltették a vitázó feleket.⁶⁷

A háromszéki esperest, Was Gábort, valamint Csávási nevű lelkészt azzal vádolták, hogy megkereszteltek egy-egy gyermeket, akiknek az apja arra kötelezte magát az őt megeskető papnál, hogy utódait katolikusnak kereszteli. Ebben az esetben kiderült, hogy a vád alaptalan. Az esperest ugyanakkor hat hónapra suspendálták, mivel összeadott egy Fekete nevű embert egy katolikussal – valószínűleg a katolikus püspök engedélye nélkül –, azonban mind esperesi, mind lelképásztori hivatalát megtarthatta.⁶⁸

Tűri László patrónust felkérték, hogy közvetítsen Herepei István Alpestesre való helyezésében, mivel úgy tűnt, hogy az érintettek csendesítésére lesz szükség.⁶⁹ Ezen kívül csupán kisebb jelentőségű ügyeket tárgyaltak, amelyeket a kivonatos jegyzőkönyvből ismerünk.⁷⁰ A zsinaton továbbá 22 lelkészt szenteltek fel. A küldöttek kivételes módon az új lelképásztorok teljesítményéről is beszámoltak, név szerint kiemelve három fiatait, valamint megállapítva, hogy három „gyengébb” is volt közöttük, „minthogy a talentum nem egy mértékkel adatott mindenkinek”.⁷¹

⁶⁰ Uo., 396, 400.

⁶¹ Uo., 396–397.

⁶² Uo., 398–400.

⁶³ Uo., 397, 400.

⁶⁴ Uo., 400.

⁶⁵ Uo., 400–401.

⁶⁶ Uo., 401–402.

⁶⁷ Uo., 406.

⁶⁸ Ua.

⁶⁹ Ua.

⁷⁰ Ua.

⁷¹ Uo., 405.

ÖSSZEFOGLALÓ

Zágoni Aranka György egyházjelöljárói tevékenységét vizsgálva képet alkothatunk arról, hogy a 18. század második felében milyen feladatkörök tartoztak püspöki hatáskörbe. Az egyes ügyek vizsgálata életszerű és forrásokkal alátámasztható alapot nyújt ehhez, ami segíthet eltávolodni az előre megfogalmazott következtetésektől, és lehetőséget teremt a korabeli értelmezések feltérképezésére.

A bemutatott kérdéskörök életrajzi szempontból korlátozott következtetési lehetőséget engednek meg. Püspöki tevékenységéről ugyan több autográf levél is fennmaradt, de fontos szem előtt tartani, hogy ezekben tisztségviselőként szólt meg, ami nagyban befolyásolta mind azok tartalmát, mind stílusát. Ennek figyelembevételével mellett megállapíthatjuk, hogy a kutatás során egy a munkáját komolyan vevő, alapos ember képe rajzolódott meg, aki hivatását igyekezett hűségesen végezni. Miközben tisztségbeli elődeiről megbecsüléssel ír, feladatát sokszor velük szemben, illetve az általuk elkövetett mulasztások fényében határozta meg.⁷² Fegyelmi ügyekben igyekezett a törvényeknek megfelelően eljárni, de őt is jellemezte a korabeli egyházi igazságszolgáltatás azon törekvése, hogy lehetőleg a békét mozdítsa elő, és ennek érdekében adjon második esélyt az érintetteknek.⁷³

A tanulmány továbbá konkrét példákkal szemlélteti az Erdélyi Református Egyház és a katolikus államvezetés közötti feszült viszonyt. A nagyobb léptékű kérdések kapcsán (házassági esküformula megváltoztatása, aposztázia-rendelet) bemutatja az egyházon belüli álláspontokat, valamint a cselekvési stratégiákat. Mivel a vizsgált levelek és jegyzőkönyvek többsége nem kifele üzent, hanem a belső kommunikációra szolgáltak – noha valószínűleg számoltak azzal, hogy azok adott esetben idegen kézbe kerülhetnek –, hitelesebb képet alkotnak arról, hogy mi volt az egyház belső álláspontja a kérdések kapcsán. Fontos azt is látni, hogy a püspöki tevékenységhez kapcsolódó további ügyek (főleg az adminisztratív és pénzügyek) döntő többsége szintén valamilyen módon az államhatalommal, vagy annak valamely rendeletével állt kapcsolatban, sőt ez időnként még olyan belső ügyekre is kihatott, mint az egyházfegyelem.

A vizsgált témakörök továbbá példákkal támasztják alá azt, hogy mi tartozott a gyakorlatban a püspök jog- és feladatkörébe. Míg a kánon lefekteti ehhez az elvi alapokat, kérdés, hogy különböző korszakokban és esetekben ez milyen módon valósult meg. Zágoni Aranka György egyházjelöljárói tevékenysége ennek konkrét példáját tárja elénk. A püspöki tevékenység vizsgálata pontosabb rálátást bizto-

⁷² Ugyanez figyelhető meg esperesi tevékenységével kapcsolatban is. A széki egyházmegye gondnoka azért javasolta Zágoni Aranka Györgyöt ezen tisztségre, mivel az előző esperes idős korából kifolyólag nem tudta ellátni a szükséges feladatokat, ami miatt a megye „sok anomáliákat és közönséges károkat szenvedett”. Tasnádi: *Út a püspökség felé*, 4.

⁷³ Esperesként az általa elnökölt zsinatokon 39 házassági perből 24 esetben engedélyezték a válást, a lelkészek ellen tett panaszoknál pedig a legtöbb esetben először csupán szóban feddték meg az érintettet, és írásos kötelezvényt kértek tőle arról, hogy életvitelét meg fogja jobbitani.

TASNÁDI István: *Zágoni Aranka György esperessége*, kézirat.

sít arra, hogy a döntéshozatalban és a kivitelezésben hol helyezkedett el maga a superintendens. A tisztség pontos körülírásához további hasonló szempontú kutatásokra van szükség (ez eddig Verestói György esetében készült el), amelyek segítséget nyújthatnak nemcsak az egyes jelenségek megértésében, de az egyház működésének feltérképezésében is.

ABSTRACT

István Tasnádi: The Episcopal Activity of György Zágoni Aranka

The Reformed Church of Transylvania – similarly to the Reformed church districts in other parts of the Kingdom of Hungary – retained the office of the bishop. Although the canons specified the rights and the duties associated with this position, it is not always clear how they were fulfilled day-by-day. Former studies mainly focused on the biography of the bishops and not on the history of the episcopal institution itself.

This paper presents the activity of György Zágoni Aranka, bishop of the Reformed Church in Transylvania between 1765–1567. Following a brief introductory paragraph on his election, the study examines various aspects of the office: conflicts between the church and the central government in Vienna, financial, administrative issues and disciplinary (canonical visitation) proceedings controlled by him, furthermore synods moderated by him as a president. To avoid the repetition of well-known clichés from the 19th century, these themes are discussed on the basis of contemporary sources (letters, synodal decisions, and royal decrees). This detailed and source-based research can be an important step towards a comprehensive study about the history of the episcopal office in the Reformed Church of Transylvania.

Keywords: Transylvania, Reformed, Bishop, 18th century, History of Institution